

INNOVATIVE WORLD
Ilmiy tadqiqotlar markazi

TADQIQOTLAR

ILM-FAN

TEKNOLOGIYALAR

ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI

ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

2026

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

Andijan, Uzbekistan

+998335668868

<https://innoworld.net>

« ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR
NAZARIYASI » NOMLI ILMIY, MASOFAVIY,
ONLAYN KONFERENSIYASI TO‘PLAMI

3-JILD 5-SON

Konferensiya to‘plami va tezislari quyidagi xalqaro
ilmiy bazalarda indexlanadi

www.innoworld.net

O‘ZBEKISTON-2026

ЛЕКСИКАИ КЌХНАШУДАИ СОҲАИ ҲАРБЌ ДАР
“ШОҲНОМА”-и ФИРДАВСЌ

САБОҲАТ ЧАМИЛОВНА МАЧИТОВА

Дотсенти кафедраи филологияи тоҷик ва
забонҳои Шарқи хориҷаи Донишгоҳи давлатии Самарқанд

АННОТАЦИЯ

Таркиби луғавии “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, ки аз беҳтарин ганҷинаи фарҳангии адабиёти классикии форсу тоҷик аст, соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, маданӣ ва ҳастии мавҷудоти оламро дар бар мегирад. Эътибори ҳосаи мо ба қорбасти лексикаи кўҳнашуда, баҳусус истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ ва таснифи он нигаронида шудааст. Тадқиқу мушоҳида намудани чунин дostonҳо имконияти аз нав эҳё намудани анъана ва маданияти деринаи мардумро ба мо бармегардонад.

Калидвожаҳо: фарҳанг, маъно, калимаҳои кўҳнашуда, архаизм, соҳаи ҳарбӣ, истилоҳот, маъноӣ лексикӣ, майдони семантикӣ, таснифи гурӯҳҳо.

УСТАРЕВШИЕ ВОЕННЫЕ ТЕРМИНЫ В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ

МАЖИТОВА САБОХАТ ЖАМИЛОВНА,

Самарқандский государственный университет, доцент кафедры таджикской филологии и восточных иностранных языков

АННОТАЦИЯ

Лексика «Шахномы» Фирдоуси, являющейся одним из лучших культурных сокровищ персидско-таджикской классической литературы, охватывает сферы социальной, экономической, политической, культурной жизни и существования мирских существ. Особое внимание мы уделяем использованию устаревшей лексики, особенно военной терминологии и ее классификации. Изучение и наблюдение таких историй дает нам возможность возродить старые традиции и культуру народа.

Ключевые слова: культура, значение, устаревшие слова, архаизм, терминология, военная терминология, семантическое поле, классификация групп.

OBSOLETE MILITARY TERMS IN FERDOWSI'S SHAHNAME

MAJITOVA SABOHAT JAMILOVNA,

Doctor of Philosophy in Philology (PhD), Samarkand State University.

ABSTRACT

The lexicon of Firdousi's Shakhnoma, which is one of the best cultural treasures of Persian-Tajik classical literature, covers the spheres of social, economic, political, cultural life and the existence of worldly beings. We place special emphasis on the use of obsolete vocabulary, especially military terminology and its classification. The study and observation of such stories gives us the opportunity to revive the old traditions and culture of the people.

Key words: culture, meaning, obsolete words, archaism, terminology, military terminology, semantic field, classification of groups.

Аз таърих маълум аст, ки халқи Осиёи Марказӣ дар ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ мероси гаронбаҳое гузаштаанд, ки имрӯз аҳли илм онҳоро аз нав эҳё карда, барои умум дастрас намуда истодаанд. Бахусус дostonҳои безаволи таърихӣ, ки ифодагари ҳодиса ва воқеаҳои таърихӣ ҳаёти гузаштагонӣ мо ба ҳисоб мераванд. Омӯштан ва тадқиқу мушоҳида намудани чунин дostonҳо имконияти аз нав эҳё намудани анъана ва маданияти деринаи мардумро ба мо бармегардонад. Дар давраи нави забони тоҷикӣ дарӣ шоирони машҳури адабиёти классикӣ ба мисли Абӯабдулло Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Саъдии Шерозӣ ва дигарон ба ин забон осори безаволи худро офаридаанд, ки имрӯз намунаи беҳтарини забони адабии мо ба шумор меравад.

Абулқосим Фирдавсӣ яке аз чеҳраҳои намоёни классикӣ мебошад, ки бо эҷоди “Шоҳнома”-и безаволи худ дар рушди назми тоҷик нақши муайян гузаштааст. “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар адабиёти мумтози тоҷик аз беҳтарин ганҷинаи фарҳангӣ ба ҳисоб меравад, ки муаллиф барои эҷоди он беш аз сӣ соли умри худро бахшидааст. Бинобар ин дар ин бобат ҳуди Фирдавсӣ чунин мегӯяд:

Басе ранҷ бурдам дар ин соли сӣ
Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ...
Биноҳои обод гардад хароб
Зи борону аз тобиши офтоб
Пай афкандам аз назм кохе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд. [4,.296]

Воқеан, бо таълифи “Шоҳнома” Фирдавсии бузург таърихӣ Эронзаминро зинда кард ва кӯшиш ба он намуд, ки ривояту қиссаҳои қаҳрамонӣ паҳлавонӣ мардуми Эронинаҷод аз нав зинда гардида маълуму машҳур гарданд. Ба ҳамин хотир “Шоҳнома” чун шоҳасари қаҳрамонӣ, паҳлавонӣ ва таърихӣ таълиф гардид. Пас “Шоҳнома” асари шоҳкориҳо, асари қаҳрамонӣ фидокорӣ ва садоқат ба сарзамину меҳан мебошад.

Адулқосим Фирдавсӣ яке аз шоирони машҳури ҷаҳонист, ки барои тозагӣ ва суфтагии забони тоҷикӣ – форсӣ кӯшиши зиёде сарф кардааст, ки забони беғашӣ “Шоҳнома” бевосита мисол шуда метавонад. Зеро Фирдавсӣ аз ғановати таркиби луғавии забони ҳамоно давра хеле устодона истифода бурда, навъе ки бузургон гуфтаанд: “Фирдавсӣ забонро ба курсии заррин нишондодааст”.

Лексикаи “Шоҳнома” ҳамоно соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ маданӣ ва ҳастии мавҷудоти оламро дар бар мегирад. Фирдавсӣ дар осори пурмуҳтавои хеш тамоми боигарихои забони тоҷикиро ҷамъоварӣ намудааст, аз ин боис осори эҷоднамудаи ӯ то имрӯз аз намунаҳои беҳтарини осори адабӣ маҳсуб меёбад.

Мусаллам аст, ки маҷмӯи калимаҳои ҳар забон таркиби луғавии онро ташкил медиҳад. Мундариҷоти ҳар як вожаи ҷудогонаи таркиби луғавӣ ба ҷуз ифодаи маъноҳои луғавӣ боз маълумоти ниҳоят муҳимро нисбати пайдоишу маншаъ, мавридҳои истеъмоли ва ҳамнишинии он маҳфуз медорад. Махсусан масъалаи маншаи калимаҳо ниҳоят диққатангез буда, он на фақат таваҷҷӯҳи муҳаққиқони забон, балки ҳар як шахси бомаърифатро ба худ ҷалб менамояд.

Осори ҳар як адиб, аз ҷумла Фирдавсӣ низ, дорои таркиби луғавии пурғановатест, ки дар он қабатҳои гуногуни луғавиро гувоҳ мегардем. Дар осори шоир унсурҳои гуногуни луғавиро метавон дучор шуд, ки гарчанд дар даврони худ чун лексикаи ғазал корбаст шуда бошанд, ҳам имрӯз аз истеъмоли умум дур мондаанд. Чунин луғоти осорро ба якҷанд гурӯҳҳои лексикӣ метавон ҷудо намуд. Аз ҷумла, лексикаи хоси соҳаи ҳарбӣ дар “Шоҳнома” ҷои маҳсус дошта, хеле серистеъмоли аст, зеро ин асар қаҳрамонӣ буда, дар он бисёр муборизаҳои шадид акси худро ёфтаанд. Гурӯҳи лексикии соҳаи ҳарбӣ гарчанд дар “Шоҳнома” серистеъмоли аст, дар замони имрӯз луғоти зиёде аз ин соҳа чун калимаҳои кӯҳнашуда аз фонди луғавии забон бадар рафта, чун калимаи кӯҳна дар таркиби луғавӣ ҷой гирифтаанд.

Истилоҳоти кӯҳнашудаи ҳарбие, ки дар “Шоҳнома” корбаст шудааст, дар фарҳангу луғатҳои шарҳи худро ёфтаанд ва инчунин дар фарҳанги мухтасари “Шоҳнома”-и Иброҳим Ализода низ дода шудааст [5]. Истилоҳоти ҳарбиеро, ки дар “Шоҳнома” истифода шудааст аз ҷиҳати инъикоси мафҳуми ҳарбӣ ба чунин гурӯҳҳо тақсим кардан мумкин аст:

а) Истилоҳоти ифодакунандаи либосҳои ҳарбӣ: хафтон (як нав ҷомаи зиреҳине, ки ҳангоми ҷанг мепӯшанд), **диръӣ** (либоси ҷангие, ки аз пӯлод ё ҳалқаҳои оҳан тайёр карда мешавад), **ҷавшан** (пироҳане, ки аз ҳалқаҳои оҳанӣ ё пӯлодин сохта шуда, онро паҳлавонон дар вақти ҷанг, аз болои либос мепӯшиданд), **ҷавшанвар** (соҳибҷавшан, ҷавшанпӯш; аскарӣ

зирехпўш), **зирех** (пироҳани ҷангини оҳанин, ки дар ҷанг паҳлавонон аз болои либос мепўшанд), **габр** (зирех як навъ либоси ҷанг), **хўд** (кулоҳи ҷангие, ки аз филиз сохта шудааст), **баргустувон** (зирехи оҳанин ё пўлодине, ки дар вақти ҷанг ба асп мепўшонанд; болопўши зирехдори аспҳои ҷангӣ), **кулоҳ** (он чи аз пўст, намад ва ғайра дўхта ба сар пўшанд, кулоҳи ҷангӣ, тоскулоҳ, хўд) ва ғ.

Ба фарри кай нарм кард оҳано,

Чу **хўду зирех** карду чун **ҷавшано**.

Чу **хафтону чун диръу баргустувон**,

Ҳама кард пайдо ба равшан равон. [1,59]

Ҳама аспу зин хоҳаму **диръу хўд**,

Ҳама тири новак фиристам дуруд. [1,378]

б) Истилоҳоти ифодакунандаи мафҳуми олатҳои ҳарбӣ: каманд (банде, ки ҳангоми ҷанг ҳалқа карда бар сари душман андохта мекашиданд), **гурз** (амуди оҳанин, як нав олати ҷангии пешинаи дастадори саркулўла, ки монанди мехча барҷастагиҳо дорад), **гупол** (навеъ аз гурзи вазнин), **фитрок** (камарбанде, ки барои бастанӣ чизе аз зин овезон кунанд), **зулфиқор** (номи шамшери Али ибни Абу Толиб), **зеҳ** (тори камон), **жўпин** (найзаи кўтоҳ), **барзгурз** (гурзи бузург), **чочикамон** (камони дар Чоч сохташуда), **синон** (найза, сарнайза, оҳани тезде, ки ба нўги найза шинонанд), **найза** (яке аз аслиҳаи ҷанг), **бабр** (ҷавшане, ки аз пўсти бабр дўхта мешавад), **бабрибон** (номи ҷавшани Рустам), **говсар** (номи гурзи Фаридун, ки сараш шабеҳи сари гов буд), **дабус** (гурзи оҳанин) **харба** (асбоби ҷангӣ), **сипар** (олоти ҷангии қадима барои ҳимояи сар ва бадан аз зарби шамшер ё тири душман), **камон** (яроқи қадимаи тирандозӣ, ки аз чўби хамидаи ду нўгаш бо зеҳ тарангбаста иборат аст), **ханҷар** (силоҳи кордмонанди дудамаи нўгтез) ва монанди инҳо. Чунончи байт:

Бубандед яксар миёни ялӣ

Або **гурзу бо ханҷари** кобулӣ [1,198]

Зи захми **дабуси** ту кўҳи баланд

Шавад хоки наъли сарафшон саманд. [1,324]

Ба зин - андарун **гурзаи говсар**,

Ба бозу **камону ба гардан сипар**. [1,325]

Дурахшидани теғи алмосгун,

Синонҳои оҳордода ба хун. [1,420]

в) истилоҳоте, ки паҳлавонию ҷасуриро ифода мекунанд: ситабр (қавӣ, зўрманд), **ялон** (паҳлавон, ҷасур), **номвар** (далер, диловар), **пархошчўй** (ҷангчўй, ҷанговар), **гурдон** (паҳлавон), **шеравжан** (шерафкан, диловар, зўрманд), **пилзўр** (зўрманд, қавӣ, пурзўр), **пилпайкар** (филпайкар,

қавихайкал, зўрманд, филҷусса, филтан) **ял** (паҳлавон, часур), **ниру** (зўр, қувват, қудрат, тавоноӣ), **гурд** (паҳлавон, баҳодур, шучоъ), **нев** (шучоъ, далер, паҳлавон), **пилтан** (азим, калон, филпайкар), **фаррухгав** (паҳлавони некбахт, паҳлавони шўҳратманд, баҳодури зафаровар, шучоъ, музаффар), **кўҳтан** (бузургҷусса, тануманд) ва амсоли инҳо. Байт:

Ба пеши сипоҳ - андарун пилу шер,

Паси жандапилон **ялони** далер. [1,221]

Ду ронаш чу рони хаюнон **ситабр**,

Дили шеру нерӯи бабру ҳижабр. [1,379]

Сӯи рост Гарсевази **пилтан**

Биистод чун кўҳ бо **кўҳтан**. [1,447]

г) Калимаҳои кўҳнашудаи мансуби аҳли дарбор ва паҳлавонони кишвар: **Таҳамтан** (лақаби Рустам), **Кашвод** (номи паҳлавони Эронӣ, насли Кова), **Гударз** (номи паҳлавони Эронӣ, писари Кашвод ва низ номи подшоҳи Эрон), **Гев** (номи паҳлавони Эронӣ, писари Гударз), **Бармон** (номи паҳлавони Тўронӣ, писари Виса), **сипоҳбад** (подшоҳ), **сипаҳдор** (соҳиби лашкар ва ё сарлашкар), **пилтан** (киноя аз Рустам), **Ҳачр** (номи паҳлавони эронӣ, писари Гударз), **солор** (пешво, сардор, лашкар), **Завор** (номи бародари Рустам), **Хусрав** (сардори давлат) ва амсоли инҳо. Чунончи, байт:

Таҳамтан шуд ошуфта аз гуфтанаиш,

Яке мушт зад бар сару гарданаиш. [1,383]

Қубоду чу **Кашводи** зарринкулоҳ,

Басе номдорони гетипаноҳ. [1,179]

Ба Рустам чунин гуфт, к-“Эй **пилтан**”,

Ба боло сарат бартар аз анҷуман. [1,465]

Сипаҳдорашон чанду **солор** кист?

Ба ҷанг - андарун номбардор кист? [1,188]

Дар назми “Шоҳнома” чунин истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ хеле фаровон истифода шудааст, ки имрӯз аз истифодаи умум дур мондааст. Калимаҳои кўҳнашудаи соҳаи ҳарбиро аз ҷиҳати инъикоси мафҳум ба гурӯҳҳои ҷудогона тасниф намудан мумкин аст, ки ин ҷо танҳо чор гурӯҳи онро аз назар гузаронидем. “Шоҳнома” шоҳасари безаволест, ки аз замони ҳуди Фирдавсӣ то имрӯз аз назари муҳаққиқон дур намондааст ва дар таърихи фарҳангшиносии тоҷик ҳамчун санад аз тарафи муаллифони қариб ҳамаи фарҳангҳо мавриди истифода қарор гирифтааст. Яъне забони “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ аз забонҳои суфтаву равон ва нодиртарин буда, дар он беҳтарин дурдонаҳои забони тоҷикӣ-дарӣ истифода гардидааст, бинобар ин то ҳол қобили таваҷҷӯҳи аҳли илм аст.

Адабиёт:

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома (ҷилди 1). – Душанбе: Адиб, 2007.
2. Кабилов М., Воҳидов А. Забони адабии ҳозираи тоҷик. – Самарқанд, 2011.
3. Majitova S.J., Vaxidova G.A. HOFIZ UBĀHIYNING «TUHFAT UL-AHBOB» LUGʻATIDA TOPONIMLARNING SEMANTIK VA FUNKSIONAL TASNIFI. (2026). *SCIENCE TIME JOURNAL*, 4(2), 282-291. <https://uzresearchers.com/index.php/stj/article/view/5005>
4. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик: (Аз давраи қадим то асри XIII). – Душанбе: Маориф, 1987.
5. Фарҳанги мухтасари “Шоҳнома”. Тартибдиҳанда: Иброҳим Ализода. – Душанбе: Адиб, 1992.
6. Arezoo Eslambolchi Moghadam, & Sabohat Majitova. (2026). Afrasiab Museum of Samarkand: A Treasure Trove of History and Ancient Culture in Central Asia. *Social Science and Human Research Bulletin*, 03(04), 393–397. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19630133>